

руски представници жртвују побуњене покрајине за рачун аустроугарске политике“ (260). Аутор је приказао генезу руске политике на овом питању, као и политику словенофилских комитета. Из тога је видљиво да се стално кроз њихове акције провлачи еготицизан интерес моментаних руских интереса и акција, док ослободилачки покрет босанског сељака треба само да послужи тим интересима. Екмечић је у приказу руске политике изрекао, први пут, неколико важних оцјена и запажања.

Својом књигом Устанак у Босни 1875—78 аутор је дао cjелови-

ту студију о том важном устанку. Исправивши на многим мјестима досадашњу литературу, и откривши доста нових података, створио је потпуно нову и супротну досадашњим концепцију о избијању развоју и завршетку овог највећег покрета босанског сељаштва у другој половини 19. вијека. Све је то дато у форми сажетој до максимума и прегледно изложено једним бриљантним стилем. Као такво, ово дјело представља трајну вриједност наше историјске науке.

Радослав Петровић

Душан Пленча: МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
У ТОКУ II СВЈЕТСКОГ РАТА
(Београд, 1962, стр. 427)

Најновија књига Душана Пленче, *Међународни односи Југославије у току II свјетског рата*, захвата једним дијелом проблеме историје дипломатије II свјетског рата и посебно међудржавних односа Југославије у том истом периоду. Овоме питању у нашој досадашњој историографији није плаклањаја одговарајућа пажња, па се може рећи да књига Д. Пленче представља једну пријатну новину. Податак да су грађа и проблем, који је, управо, у наслову књиге најбоље садржан, изложени на преко 400 страница великог формата, говори о жељи аутора да врло интересантно питање међудржавних односа Југославије у току рата свеобухватно обради, да критички изанализира и научно уобличи читав комплекс дипломатских односа и активности који су борбу народа Југославије на овом пољу каткада чинили чак и тежом од оружане борбе коју су водили против окупатора и квислинга — представника краљевске владе у Лондону, која је управо и представљала Југославију у међудржавним односима готово током читавог рата. Како је због тога борба за међународну афирмацију НОП-а и признавање његових тежовина била великим ди-

јелом у зависности од тренутне снаге југословенске емигрантске владе и величине њеног утицаја на савезнике, нарочито западне, аутор је кроз читаву студију (поредо излагао ова два питања, настојећи да их доведе у везу и са општом политичком ситуацијом, те да их третира као важан дио из оклопа општих дипломатских и међудржавних односа у II свјетском рату.

Књига Д. Пленче састоји се из пет дијелова: Међународни проблеми оружаног устанка народа Југославије, НОР у борби за међународно признање 1942. године, АВНОЈ и НКОЈ у борби за међународно признање 1943—1944, Споразум Тито—Шубашић и Стварање Привремене владе нове Југославије — Београдски споразум. Сваки од пет дијелова добио је приближно исти простор: око 65 до 80 страница појединачно. Анализом садржине појединих поглавља долази се до закључка да ниједно од њих, заиста, није требало да има приоритет у односу на друго, да добије повећан простор у књизи на штету другог, па је аутор добро урадио што им је дао овакав распоред и оволики простор. Међутим, чини нам се да су наслови тих поглавља помало уни-

формисани и да, нарочито у прва три, нијесу садржани елементи који периоде борбе за међународну афирмацију НОП-а обрађене у њима појединачно, чине међусобно различитим.

У првој глави аутор је издвојио три основна питања и појединачно их изложио. Та су питања: положај Југославије у периоду припрема за оружане устанак, међународни положај владе краљевине Југославије и борба ЦК КПЈ и Врховног штаба НОПО Југославије за међународну афирмацију оружаног устанка. Посебно је веома добро оцртан став југословенске емигрантске владе према оружаном устанку у Југославији. Користећи се угледом који је стекла приграбивши за себе славу мартовских догађаја 1941. године, када се народ, а не влада, изјаснио за борбу против фашизма, она је већ од првог дана оружаног устанка настојала да уз помоћ савезника очува и заштити своје класне интересе. подређујући њима чак и борбу народа за своје ослобођење. Исто тако, користећи свој положај популарности члана антихитлеровске коалиције, гдје се нашла јер ју је народ тамо „угурао“ и против њене воље, она је градила своје односе са другим земљама правећи узајамне обавезе потпомагања у послеријатној обнови јединствене државе са недељивом државном територијом.

Заснивајући закључке на подробним анализама, аутор с правом констатује да је и таква југословенска избјегличка влада допринијела да фашистичка државна творевина НДХ не буде призната од већег броја европских земаља, тиме што је прекидала дипломатске односе са оним земљама које би признале НДХ. Међутим, она је то чинила из истих оних побуда којима се руководила када, у својој дипломатској међудржавној активности, није постављала питање ослобођења оних наших крајева који су Рапалским уговором 1921. били предати Италији, као и оних који су се налазили у склопу Аустрије. Из истих разлога краљевска избјегличка влада је настојала да формира добровољачке је-

динице од наше економске емиграције у САД и другим земљама. Њена намјера је била јасна: вјерујући у побједу савезника, она је своју судбину везала за њихову судбину. Она је, дакле, жељела да има своју војску, која би јој, иако малом доприносом снагама антихитлеровске коалиције, обезбиједила мјесто равноправног партнера за мировним столом побједника послје рата. Тиме би истовремено и ове снаге отпора у земљи везала за себе. Ако је слична акција у вријеме I свјетског рата могла успјети, закључује аутор, то се није могло очекивати и овог пута, зато што је агитацију вршила она влада која је наставила двадесетогодишњу политику обезбављања маса и ограничавања грађанских слобода у старој Југославији. Влада је ипак успјела да формира такзовани Гардијски батаљон. О каквом се то борачком саставу радило најбоље ће се видјети из извјештаја енглеског мајора Кричилеја, делегата при југословенском Министарству војске, који аутор паразитира: „У извјештају се наводи да се већина југословенских официра, нарочито оних старијих по чину, коцка по Каиру и Јерусалиму у опромне суме новца. Он истиче да је грамзивост око злата које је изнијето из земље потпуно разорила не само војну дисциплину него и људски хуманизам. Према подацима из његовог извјештаја, југословенски официри, који живе раскалашним и блудним животом, подложни су не само пороцима већ су спремни да ступе у службу сваком оном ко добро плати. Вриједност Гардијског батаљона Кричилеј сматра ништавним, а Морнарички је одред запуштен и застарео, те га је боље расформирати него држати на окупу“. Како се у ове јединице није имало повјерења, краљевска влада је још више била заинтересована за појаву и покрет Драже Михаиловића, чији се карактер пред савезницима у почетку могао боље прикривати, што је влада упорно и чинила подређујући борбу народа за национално ослобођење својим властитим класним интересима, јер су се четници Дра-

же Михаиловића борили искључиво против партизана — једине војске која је у Југославији водила ослободилачку борбу.

Дио у коме се говори о напорима ЦК КПЈ и Врховног штаба у борби за међународну афирмацију оружаног устанка мање је потпуно и прегледан од претходног, можда и зато што је за ово питање и архивска грађа оскуднија. Па ипак су неки моменти из односа са Коминтерном овом књигом готово и ријешени. У свјетлу нових података и анализа односа ЦК КПЈ — Коминтерна, Врховни штаб — влада СССР, аутор даје сву тешкоћу положаја НОП-а с једне и владе СССР с друге стране. У тешким данима московске битке 1941. године, када је истовремено по линији сукоба партизана и четника Драже Михаиловића дошло до појачаног конфликта између НОП-а и краљевске владе, влада СССР, под притиском владе САД и Велике Британије, које су свестрано подржавале став и политику краљевске владе у Лондону, није могла да пружи онолику помоћ НОП-у која му је била тако потребна. Тиме је постојала опасност да ојача четнички покрет на штету партизана, а то значи да ојача политика краљевске избјегличке владе.

У склопу овог дијела књиге аутор није пропустио да размотри и односе КПЈ са комунистичким партијама сусједних земаља, посебно Бугарске, Италије и Албаније. Подаци који се изnose на основу новијих архивских докумената најбољи су примјери у пракси досљедно спроведеног интернационализма, али само у политици КПЈ. Јер док се са њене стране испољава и помоћ и разумијевање, са друге стране се чине озбиљне сметње, занемарује се принцип интернационализма, један од основа у политици свих комунистичких партија.

Иначе, у овом дијелу су обрађена сва питања која хронолошки допиру до 10. I 1942. године, односно до прве кризе краљевске владе — пада владе Душана Симоновића.

Друга глава третира најинтересантији период из борбе за међу-

народну афирмацију НОП-а — 1942. годину. На основу прворазредне изворне документације аутор је изанализирао низ карактеристичних појединости, износећи цио сложени комплекс међусобно повезаних догађаја који су на овај или онај начин утицали на међународну афирмацију НОП-а. Хронолошки, ова глава обухвата период дјеловања прве владе Слободана Јовановића. Аутор књиге посебно акцентира пропагандну и дипломатску активност краљевске владе, која је била тако јака да је чак и влада СССР у једним тренутку посумњала да је циљ НОП-а био искључиво социјална револуција, односно да ослободилачки покрет под руководством КПЈ негативно утиче на уједињење свих снага отпора у Југославији. У склопу ових питања треба тражити и одговор на интервенције које су од стране СССР вршене код руководства НОП-а, као што је то било у вези са формирањем и самим називом пролетерских бригада и др. И поред овако тешке ситуације, НОП је баш у овој години успио да афирмише ослободилачку борбу на међународном плану, по аутору, из два основна разлога: прво, великим војним успјесима и омасовљењем покрета у 1942. години, и друго, као последица овога, отворена сарадња Драже Михаиловића са окупатором на линији заустављања офанзивних дјеставља јединица НОВ. Дража Михаиловић се веже са најреакционарнијим снагама у сусједним земљама, прави уговоре и постиже сагласност са њима о заједничкој борби „против комунистичких и партизанских тенденција на Балкану“. Његови четници се обавезују да ће у штабове својих виших војних јединица примати италијанске официре који би руководили заједничким операцијама против НОВ. Тиме је била легализована сарадња покрета Драже Михаиловића са окупатором, и створене реалне могућности да НОВ добије оно мјесто које заслужује. Међутим, захваљујући подршци коју му је и даље свестрано пружала краљевска избјегличка влада, покрет Драже Михаиловића је и даље био на међуна-

родном плану у повољнијем положају од НОП-а, премда су савезници већ почињали да изражавају извјесну дозу резервисаности према њему.

Та минимална промјена става западних савезника и отворена подршка владе СССР НОП-у одразили су се једнако и на стање у Југославији као и на положај краљевске владе у Лондону. Та промјена је значила слабљење позиција краљевске владе Слободана Јовановића, а истовремено и један виши степен у међународној афирмацији НОП-а. Пад владе Слободана Јовановића (1. I 1943) истовремено је означио и дебакл политике емигрантске владе да презентира свјетској јавности као да је основни циљ НОП-а борба против четника Драже Михаиловића, а да је само привидна борба против окупатора.

Читав комплекс ових питања, како на војничком тако и на дипломатском плану, Д. Пленча излаже повезано са општом војничком и политичком ситуацијом у свијету. Тиме је могао боље да акцентира допринос НОП-а тој борби, а и да да објашњење неких ставова савезника, који, једнострано гледани могу бити недовољно добро или чак и погрешно схваћени. Хтјело бисмо да кажемо да су нарочито у овој глави запажена извјесна понављања већ изложеног, ваљда зато што је аутор обрађујући конгломерат тих питања настојао да свако од њих хронолошки изложи од почетка до краја.

Све богатство војничких и друштвено-политичких догађаја којима је обилovala 1943. и 1944. година изложено је у трећој глави књиге, с посебним акцентом на велику офанзиву НОП-а, не само да се на међународном плану афирмише већ и да добије међународно признање. То му је било утолико лакше постићи што је његова војска толико нарасла да је у Европу последије Црвене армије била најјача војна сила антихитлеровске коалиције и што је у новонасталој политичкој ситуацији југословенско ратиште добило ванредан значај. Наиме, развој ситуације на савезничким фрон-

товима захтијевао је приснију сарадњу савезника са снагама НОВ Југославије. У вријеме савезничког искрцавања на Сицилији (10. VII 1943) НОВ је везивала за себе, поред италијанских, мађарских и бугарских окупаторских снага, још и 12 комплетних немачких дивизија, једну бригаду, 6 пукова и 9 самосталних батаљона. То, као и слање савезничких војних мисија у Врховни штаб (енглеске, америчке и руске), имало је снажног одјека у свјетском јавном мишљењу. А то је значило даљу афирмацију НОП-а.

Видећи да губи позиције, емигрантска краљевска влада покушавала да промјеном тактике спријечи даљу афирмацију НОП-а. Под њеним утицајем се у западној штампи успјеси у Југославији приписују „снагама отпора“ и „патриотима“, чиме се хтјело избјећи да се отворено каже ко су те снаге отпора и ти патриоти, како би се макар одложила отворена осуда покрета Драже Михаиловића. Њен покушај да ублажи свој положај није, међутим, успио зато што је, како то аутор каже, „сву своју међународну дјелатност упутила на линију борбе против НОП-а, па је њен слом значио још једну побједу прогресивних снага на општем плану борбе за међународно признање“. Још једна краљевска влада је морала да поднесе оставку, а први пут у новој влади (Ивана Шубашића) ресор министра војске није био повјерен Дражи Михаиловићу.

То је био велики успјех НОП-а, који је последије II засједања АВНОЈ-а борбу за своју међународну афирмацију диже на виши степен: борбе за своје међународно признање и признање НКОЈ као тековине те борбе. Иако доста споро и тешко, питање НОП-а се на међународним конференцијама почело третирати са становишта његовог доприноса борби антихитлеровске коалиције. То се види из бројних података које аутор саопштава, било кад говори о међународним конференцијама, преписци Тито—Черчил, или пак о посјети прве војне делегације Врховног штаба СССР, Алжиру и Енглеској.

У дијелу који говори о контактима и преговорима са представницима других комунистичких партија у вези са граничним питањима, истиче се да је став КПЈ увијек био недјеловит југословенске територије и пуно поштовање пролетерског интернационализма.

Уз напомену да се неке од примједба које су дате за први дио текста могу односити и на ову главу, истичемо да су промакле и неке чисто техничке грешке: неке напомене означене у тексту немају објашњења у подтексту. Ма колико да су преписка Тито — Черчил и изјава амбасадора Ст. Симића у Москви врло интересантни и да ће бити радо читани, сматрамо да су са становишта растерећења књиге могли бити дати у скраћеном обиму.

Питања даље афирмације НОП-а и очувања његових тековина аутор је обрадио кроз споразум Тито—Шубашић, какав је и наслов четврте главе ове књиге. Ова питања су, истина, била третирана у нашој новијој историографији, у посебним пригодним публикацијама или пак као исјечак из склопа радова о народноослободилачком рату или о народној револуцији, али им је Д. Пленча овом књигом дао потпуније тумачење у свјетлу докумената доскора недоступних научним радницима.

Аутор нарочито подрбно обрађује дипломатску активност која је услиједила првом састанку Тито—Шубашић, као и покушај притиска на руководство НОП-а од стране западних савезника. Руководство НОП-а је, међутим, успјело да савлада све те сметње које су му чињене, а да истовремено не доводе ни за тренутак у питање очувања његових тековина. Овим дипломатским успјехом практично је било скинуто с дневног реда и питање признања Националног комитета ослобођења Југославије. Дипломатска активност у условима појачане офанзиве на свим фронтovima одвијала се, према аутору, у борби великих сила да сачувају или стекну утицај у одређеним интересним сферама без обзира на положење малих народа. Чини нам се

да у анализама и закључцима о овом питању аутор није испољио својствену му еластичност.

Борба наших родољуба и њихово укључивање у покрет отпора појединих земаља није тако рећи ни узредно дотакнута у досада објављеним публикацијама сличне тематике. Д. Пленча јој с правом поклања одговарајућу пажњу, чиме његова књига још више добија у важности. На не малом простору он интерпретира активност Југословена у иностранству, који су као главни задатак имали прихватање Југословена бјелунаца из италијанских и немачких затвора и логора и ширење истине о НОП-у. Аутор је документовано изложио питање сарадње тих одбора са свим сличним антифашистичким организацијама у свијету а нарочито са оним у Швајцарској, Италији, Француској и другдје.

У посљедњој глави ове значајне публикације аутор је, поред питања која су у наслову главе садржана (Стварање привремене владе нове Југославије, Београдски споразум), обрадио и учешће у борби наших народа који су до 1941. године остали ван граница Југославије. Са пуно успјеха аутор је оцртао настојање краља Петра и свих оних снага окупљених око њега да на бази споразума Тито—Шубашић и Београдског споразума не би дошло до стварања јединствене привремене владе нове Југославије, као и махинације западних сила срачунате на изигравању ових споразума. Врло су убједљиви и документовани они дијелови који говоре о саботажи одговорних кругова савезника када је требало помоћи обнову земље народа чији допринос у борби против силе осовине није било мали. У вези с тим економско-политичким махинацијама срачунатим да се одмogne новој Југославији Д. Пленча пише: „Док се решавало спorno питање Истре и Словеначког приморја владе САД-а и Велике Британије су истовремено појачале економски притисак на Југославију. Оне су ускраћивале помоћ УНРЕ, блокирале југословенску имовину у иностранству, насилно

задржавале пловне објекте трговачке и ратне морнарице, ометаде повратак наших заробљеника и бојкотовале рад југословенских представника у међународним форумима. У штампи на западу бјеснио је прави рат против Југославије“.

„Суштина, размах, успјеси и циљеви НОП-а прелазе оквире једног покрета отпора у његовом класичном смислу и прерастају у праве темеље стварања једне нове државе већ у самом почетку. Једино је са тог аспекта могуће правилно посматрати односе савезничких држава, комунистичких партија, демократских и револуционарних покрета у свијету према НОП-у у периоду II свјетског рата“. Руководиће се изложеним аспектима гледања на НОП, аутор их провлачи кроз читаву књигу од прве до последње стране, ни једног тренутка не испуштајући, нити пак занемарујући ниједан од њих. То је довољан доказ озбиљности прилажења проблему и комплексном сагледавању свих питања која су најбоље садржана у наслову књиге Д. Пленче — Међународни односи Југославије у току II свјетског рата. Писана на основу најновије архивске документације којом приликом су коришћени нај-

разноврснији извори и консултовани код нас још увијек непреведени мемоари истакнутих личности II свјетског рата и друга страна литература, ова књига представља ванредан допринос обрађивању и научном обликовању својеврсних питања из нашег ослободилачког рата. То што она обрађује тако рећи једну посве нову тематику је један њен квалитет више. Можда су неки од ауторових закључака недовољно еластични а неке анализе не баш потпуне, можда ће неке од његових оцјена изазвати неслагање или чак и дискусије; неко ће му замјерити што је у цјелости цитирао поједини документ на по неколико страница; можда ће му неки од строжих критичара замјерити и због повремене хронолошке недоследности у излагању грађе, али ће, вјерујемо, сви бити сагласни у оцјени да ће ова књига ући у историографију као једно од најбољих остварења наше новије историјске науке која третира питање ослободилачког рата и револуције. Уза све то, она, као прво опширније дјело ове врсте, отвара нове путеве за даља истраживања међународних односа Југославије у II свјетском рату.

Зоран Лакић

Др Ђорђевић Д. Пејовић: ИСЕЉАВАЊА ЦРНОГОРАЦА У XIX ВИЈЕКУ
(Историјски институт, Титоград, 1962)

Економска емиграција Црногораца одавно је привлачила пажњу разних друштвених наука и побуђивала интересовање за проучавање ове, за Црну Гору својствене и својеврсне, појаве. Више или мање, њу су проучавали историчари, социолози а посебно етнологи познате Цвијићеве школе. Досадашњи рад на овом проблему углавном је био парцијалан, узгредан, па су и резултати тих проучавања били оскудни за његово комплексно сагледавање. Захвалног и тешког задатка да да научну обраду емиграције Црногораца у свој њеној комплексности,

да изучи повезаност ове појаве са условима живота у Црној Гори, да сагледа све многобројне факторе који су на њу, на овај или онај начин, утицали, прихватио се др Пејовић. Резултат његових истраживања у овој области је ова књига, која је његова докторска дисертација, одбрањена на Филозофско-историјском факултету у Београду.

Премда би се, по наслову, дало схватити да књига обухвата само исељавање у XIX вијеку, она сеже у дубљу прошлост, обухватајући веома широк временски распон од краја XV вијека до пр-